

IZ ISTORIJE RADNIČKOG POKRETA PRIJEDORA

Ujeka sjećanja Vase Rajlića

Još kao naučnik, kada se zanat učio četiri godine a to je bilo 1910 godine. Radnici su tada radili takoreći neograničeno vrijeme, a naročito kada je sezona pojedinih poslova. A to je bilo uglavnom početak augusta pa do konca decembra. U to vrijeme radnici su radili, može se mime duše reći, do iznemoglosti, a naučnici su bili u pravom smislu robovi. Oni su morali ustajati zimi u četiri sata ujutro, ložiti vatru u radnji, cijepati drva i što je najgore stalno su bili kažnjavani fizički od majstora i njihovih majstorica, a što je najžalosnije, i od nekih nesavjesnih radnika. A pored svega naučnici su bili slabo hranjeni, jer su se hranili takoreći otpacima koji su ostajali iza majstorskih trpeza.

Što se radnika tiče oni su bili u malo boljem položaju, jer i oni su znali na poslu ostajati po cijelu noć. A sutra opet nastaviti rad da se ne bi zamjerili majstoru, da ga ovaj zadrži što više uposlena. Jer nezaposlenost je bila stalna opasnost za radnike.

Iz tih dana sjećam se i radničkog pokreta iz Prijedora, koji je otpočeo u vrlo teškim uslovima. Počelo se sa sindikalnim organizovanjem radnika, tada je otvoren i Radnički dom preko puta današnjeg hotela, ta zgrada ne postoji danas. Uz taj dom bila je i kafena koja je bila dosta uredna i čista. Istu je držao neki Vendžel. Uz kafenu je bila i jedna mala sala u kojoj su radnici držali svoje sastanke i skupštine. U toj sali bili su postavljeni stolovi sa stolicama, sala je bila uredna i čista. Na zidu su visjele dve velike slike Marksa i Engelsa, a treća je bila globus koji su radnici držali na svojim ramenima i zasukanim rukavima. Ta slika ostala mi je u svjetoj uspomeni i dan danas. Također se sjećam i proslave Prvog maja kao i ostalih radničkih manifestacija. Sve je to proslavljeno sa istinskim raspoloženjem. Na tim sjećanjima

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-MG-1180

stima, pored radnika, učestvovala su i njihove porodice pa čak i djeca, što je odavalo naročito svečano obilježje tim proslavama. Također sam imao priliku da prisustvujem jednoj radničkoj skupštini koja je održana 1912 godine na kojoj je govorio Franjo Rašper iz Sarajeva. To je bio zaista dobar govornik. Sjećam se kad je govorio da radnici treba da zbiju svoje redove, jer ako se svi ujedine nema sile koja nas može slomiti, kao što se i snop pruca ne može saviti. Na tim zborovima bio je uvijek netko prisutan od policije. Sjećam se kad je govornik govorio tadašnji prestonik je stalno upadao u riječ. I opominjao ga je kad je govornik osuđivao neke postupke policijske vlasti. Tada je prisustvo radništvo negodovalo tako da je prisutna policija intervenisala, a bilo je i hapšenja i maltretisanja poslije održanog zbora, a naročito su bili na udaru rukovodioci radnika koji su kažnjavani novčano, a i zatvorom. Takav postupak policijskih vlasti stvarao je kod radnika još veću borbenost i otpor. Pred Prvi svjetski rat radnički pokret je toliko ojačao da su radnički sindikati imali u svakom sreskom mjestu Bosne i Hercegovine svoj radnički dom i stalno je neko od rukovodioca bio u domu, tako da su radnici koji su putovali iz mjesta u mjesto tražili posla, ravno išli u Radnički dom. Tamo otsjedali ako ne imaju posla u dotičnom mjestu, primaju pomoć od sindikalnih organizacija i produžuju dalje truhom za kruhom i to pješice, jer je željeznica u to vrijeme bila skupa i što je radnik nije mogao plaćati jer je za njega bila vozna karta preskupa.

Ovdje želim da istaknem da su naši radnici, tražeći na ovaj način zaposlenja, proputovali mnoga mjesta u tadašnjoj Austrougarskoj i na taj način stekli stručno znanje, a takvi radnici bili su i politički uzdignuti, i kada su se oni vraćali u svoja rodna mjesta oni su bile itekako korisni, prenoseći svoje znanje i praksu na mlađe radnike kojima je to znanje dobrodošlo. Prijedor je u tom pogledu bio u sretnom položaju jer je takvih radnika bilo dosta mislim za ono vrijeme? Mi smo u Prijedoru imali Janjića Stojana stolarskog radnika koji je duže vremena bio u Beogradu, radio je kao stolarski radnik. On je bio učenik Pimitrije Tucovića, Dušana Popovića i još

mnogih istaknutih radničkih vođa, sjećam se kad je govorio o Tucoviću i njegovoj sposobnosti on je to govorio sa nekim zanosom. Pored Janjića Stojana u Prijedoru je dugo djelovao kao pobornik za radnička prava i Dušan Balaban, stolarski radnik, Viktor Koban, Dodoš Julka, jedina žena koja je bila uz radničku klasu iako je njezin muž bio neprijateljski raspoložen prema radničkom pokretu. Ona je prva žena član Socijal demokratske partije. U Prijedoru je bio prije Prvog svjetskog rata radnički pokret dobro razvijen iako tada nije bilo nikakve industrije. Zanatstvo je bilo dobro razvijeno, a radništvo teško eksploatirano. Bilo je i nekoliko štrajkova stolarskih radnika, pekara, građevinskih radnika itd.

Radnički dom bio je dobro snabdjeven sa štampom tako da su se mogli svaki dan pročitati mnogi listovi, a radnička biblioteka bila je dobro snabdjevena sa korisnim i naprednim knjigama. Na radničkom domu bio je natpis na kome je pisalo RADNIČKI DOM, a u sredini naslikane dvije radničke ruke sa zasukanim rukavima drže čekić. Kad su bile kakve svečanosti, skupštine itd. na domu je visio crveni bajrak. Uplaćivanjem markica i plaćanje članarine vršilo se nedjeljom u domu. Svaka strukovna organizacija imala je svog blagajnika.

1914 godine kad je Gavrilo Princip ubio prestolonasljednika Ferdinanda i njegovu ženu Sofiju u Sarajevu došlo je i do rasturanja i progona radničke organizacije, zapljene društvene imovine, hapšenje radničkih rukovodilaca, a zatim i Prvi svjetski rat u kojem su mnogi istaknuti radnici izgubili svoje živote.

Četverogodišnji rat bio je težak i iscrpljujući kad je došlo do njegovog završetka koncem 1918 godine, radnički pokret se je odmah počeo razvijati. Osnovana je i socijaldemokratska partija u Prijedoru. Tada su formirane i razne buržuaske partije, tako da ih je bilo u Prijedoru ravno 10. Koncem 1919 godine došlo je do formiranja Komunističke partije Jugoslavije, koja je tada nosila naziv SOCIJALISTIČKA RADNIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE

(Komunista). U Komunističku partiju okupio se gro radnika. Tada je Partija djelovala legalno, ali to je bilo samo na papiru. Tadašnji režim, potpomognut od svih buržuaskih partija sa svojim aparatom okomio se na komunističku partiju Jugoslavije, nazivajući je antidržavnom, neprijateljem srpstva, kralja itd. Pod tako teškim uslovima otpočeo je rad Partije, ^{službene partije} bilo je u to vrijeme oko 15, sjećam se mnogih, a to su Janjić, Stojan, Bajlić Vaso, Kurtagić Mujo, Balaban Dušan, Dodoš Julka, Stanić Pero zvan Podrug, Knežević Mile, Molar Ivan itd. Od živih ima svega dvojica. Radništvo je tada bilo organizovano u sindikatu, koji su bili vezani uz Partiju, nešto je bilo i nacionalsocijalista, ali oni nisu sloville ništa jer su radnici prozreli da su oni sluge vladajućeg režima.

U tim poslijeratnim godinama vlast je bila u vojnim rukama tako da su mnogi radnici kažnjavani po vojnim zakonima. U zatvoru u Sarajevu odležao je 6 mjeseci Balaban Dušan. On je tada upoznao i Djuru Djakovića. Po izlasku iz zatvora drug Djuro Djaković je bio u dva navrata u Prijedoru. Bilo je 1920 i 1921 godine. Oba puta se kratko zadržavao, jer je znao da ga policija prati, na svakom koraku. 1920 godine bio je kad je Komunistička partija držala svoju skupštinu u Radničkom domu. Drugi put je bio kada su bili izbori za Ustavotvornu skupštinu na kojima je i naša partija učestvovala sa našim kandidatom Jakovom Lastrićem, koji je bio i izabran za narodnog poslanika. Djuro Djaković je bio velik i neumoran radnik, nije bio opširan, sa malo riječi on je znao puno da kaže. Kad je napuštao Prijedor nitko nije znao na koju je stranu otišao, da li prema Bos. Novom, Banjoj Luci, Dubici ili Sanskom Mostu. A zna se zašto je to tako činio. Da ga policija ne može lako kontrolisati kuda se kreće.

U naš Prijedor dolazilo je još raznih partijskih rukovodioca. Kad je Komunistička partija držala svoj glavni predizborni zbor na tadašnjoj tržnici gdje se sada nalazi spomenik Mladena Stojanovića, isti je bio dobro posjećen. Na istom je pretsjedovao Bajlić Vaso, a kao glavni govornik bio je jedan student iz Beograda, a zvao se Vukmanović. On je bio obučen u narodnu

nošnju sa opancima kljunastih. Ta nošnja i njegova pojava na skupštini bila je jako zapažena. Prijedorska buržuazija i njihovi prišipetlje probali su da nam zbor omete raznim upadicama i uvredama. Kad sam se obratio sreskom načelniku da nas zaštiti on je počeo da umiruje bukača, tada je došlo do još veće buke, na što sam ja ustao i rekao, dolje buržuazija, ne vješala neprijatelji radničke klase.

Sreski načelnik je tada nasrnuo na mene derući se kako ja smijem tako govoriti. A ja sam odgovorio, a šta oni tamo viču i vrijeđaju. Policija je tada uspostavila red i skuptina je otpočela sa radom i uspješno se završila. Na izborima Partija je dobila u Prijedoru 137 glasova, a to je bio veliki uspjeh za to vrijeme. To naglašavam zato jer je Prijedor imao u to vrijeme nešto preko 4.000 hiljade stanovnika, a glasača je bilo nešto oko 1.000.

Kod provođenja izbora Partija je imala velikih teškoća oko postavljenja čuvara kutije, jer oni su bili naročito izloženi od opasnosti po život. Čuvar kutije u Prijedoru bio je Vaso Rajlić. Na tim izborima Partija je izabrala svog poslanika Jakova Lastrića iz Banja Luke.

Pored niza uspjeha ovdje želim da iznesem još jedan uspjeh Komunističke partije u Prijedoru, a koji mi je ostao u dobrom sjećanju.

Da bi Partija došla do finansijskih sredstava mi smo priredili jednu veliku zabavu, bilo je to 1921 godine. Na tu zabavu pozvali smo radnike iz Banja Luke, da nas posjete. Oni su došli i to masovno, tako da ih je bio pun voz. Prijedorsko radništvo ih je dočekalo na stanici, zatim smo krenuli kroz čaršiju. Ispred nas nošene su dvije velike crvene zastave. To je bila zaista velika radnička manifestacija. Povorka se je preko dana zadržala kod Berečke čuprije gdje se sad nalazi igralište za košarku. Tu je bilo veselje preko dana, a uveče smo održali uspješnu zabavu sa pozorišnim komedom "PLJUSAK". Zabava je vanredno uspjela i sa moralne i sa finansijske strane.

Prilikom prolaska povorke kroz grad, povorka je bila tako velika da se sve ono što nas urzi sklanjalo ispred nas. Također, povorka je bila fotografisana sa kuće sadašnjeg Okružnog suda. Ali su te fotografije upropaštene od policije poslije zapljene partijske imovine. Te bi fotografije danas imale veliku istorijsku vrijednost. Poslije ovoga uspjeha mi smo vratili posjetu banjalučanima i tamo smo odigrali isti pozorišni komad "PLJUSAK". I u Banjoj Luci je polučen vanredno dobar uspjeh.

Komunistička partija je održala nekoliko svojih javnih skupština na kojima se protestovalo protiv raznih mjera koje je režim provodio protiv radničke klase. Naročito je bila burna protestna skupština, koju je Partija održala 1920 godine, na kojoj se protestovalo protiv intervencije Jugoslavije i Čehoslovačke i Rumunije u gušenju radničke revolucije u Mađarskoj kojoj je na čelu bio Bela Kun.

Za vrijeme izbora, a i poslije izbora, naši ljudi su bili izlagani raznim šikanacijama, a naročito kod rasturanja štampa, lijepljenja plakata itd. Naši su ljudi koristili noć za ove poslove a pogotovo u selo se moglo ići samo po noći. Poslije izbora Partija je postala popularna ne samo u radničkim masama već i kod ostalih siromašnih slojeva a to se postiglo istupanjem narodnih poslanika Komunističke partije u Skupštini u njihovom traženju da se zaštite klasni interesi proletarijata i ostalih siromašnih slojeva. Tako je sve ono što se razočaralo u tzv. nacionalnom oslobodjenju postalo je pristalica i simpatizer Komunističke partije.

Po proglašenju zloglasne "OBZNAVE" kojom se komunistička partija stavlja van zakona, nastupaju naročito teški dani za njeno članstvo a pogotovo za rukovodioce Partije. Plijeni se društvena imovina, zatvaraju se radnički domovi, hapse i premlaćuju istaknute drugove itd. U to vrijeme je mnogo radnika napustilo Prijedor sklanjajući se u druga mjesta gdje neće biti izloženi policijskom pritisku.

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-146-11/80

Prijedor je tada izgubio iz svoje sredine jednog velikog i prekaljenog borca Simu Stefanovića. On je bio djak sa završenih 5 razreda gimnazije, bio je na školovanju u Beogradu, izbačen je iz škole kao opasan po društveni poredak i protjeran u rodno mjesto Prijedor. On je s nama radio ilegalno od proglašenja Obznane do jeseni 1923 godine. On se tada odlučio da ide u Svojetski Savez, Mi ga opremamo. On ide preko Bos. Dabice pješice, uspio je da se uvuče u međunarodni vez, prelazi granicu, stiže u Sovjetski savez, završava Vojnu akademiju u Moskvi, poslije djeluje kao visoki rukovodilac Komunističke partije u Sovjetskom savezu ali 1936-38 godine Staljinova čistka ga likvidira. To je bio prekaljeni borac koji se rijetko radja.

Ovdje želim da navedem nekoliko riječi koje on zapisao u sponenar jednoj svojoj drugarici.

"Svaka majka treba da zna
da joj sin nije dat da ga ima,
već da nauči biti majka mogina
koji plaču pod susjednim krovovima".

1924 godine policija ponovo nasrće na pojedine članove Partije koji su se još zadržali u Prijedoru, vrši premetačinu njihovih kuća, plijeni sve što podsjeća na radnički pokret, hapsi 3 člana Partije, Vasu Rajlića, Muju Kurtagića, Branka Stegića i drži ih 35 dana u zatvoru u ZIOGLASNOJ KACI. To je ime dobila ta hapsena što je bila iznutra tako gradjena da je imala oblik kace, a gradjena je još za turske vladavine. Režim u zatvoru bio je više nego strašan. Od 1925-30 godine rad Partije je u gradu stagnirao. Jedino radilo se pojedinačno i u strogoj ilegalnosti. Takvim radom bavilo se nekoliko preostalih članova, a to su bili Vaso Rajlić, Kurtagić Mujo, Knežević Mile, Milan Ivan zidar-ski radnik koji je u to vrijeme radio u Ljubiji. Tada se najviše radilo u rasturanju štampe, kupljenju priloga itd. Od 1930 godine za vrijeme svjetske finansijske krize kada je i naše seljaštvo

bilo zaduženo kod zelenaških banaka do te mjere da nije moglo ni kamate plaćati za svoj dug, pojedini članovi partije počeli su prenositi svoj partijski rad na naša sela. 1938 godine je počelo djelovati na nekim našim selima jedno napredno društvo zvano "Seljačko kolo". U to društvo okupio se priličan broj naših naprednih seljaka, u kojem je bilo i naših drugova, tako da su oni kroz to društvo uspjeli da zaleze među naše seljake. Rad naših ljudi na selu bio je plodan, tako da je Partija vaspitala lijepi broj članova i pristalica Partije u mnogim našim selima. Ovdje hoću da spomenem imena tih naprednih naših seljaka, a to su: Zgonjanin Jovo, Kneta Ljuban, Zgonjanin Žarko, Kneta Lazo, Milašinović Milan, Tankosić Nikola, Karlica Veljko, Rajlić Stojan, Radišić Stevo i dr.

U ovom pokretu je bio naročito popularan Vojin Korda koji sada živi u Beogradu.

Baš ti ljudi u tim selima, koje su članovi Komunističke partije vaspitavali, bili su od velikog značaja kod podizanja ustanaka 1941 godine kada je fašistički okupator okupirao našu zemlju. Na tome dijelu našeg sreza nije bilo pojave četničkog djelovanja. A naši prvoborci iz grada bili su dobro prihvaćeni 1941 godine, kada su izbjegli u Kozaru pred sam narodni ustanak. Baš zahvaljujući tim ljudima.

Sve napred što sam naveo to su moja sjećanja koja sam želio da iznesem, a odnosi se na istorijsku prošlost naše Partije iz starih vremena kada se radnički pokret počeo širiti u našem srezu.

Ovo činim i zbog toga pošto znam da je radnički pokret u Prijedoru po svojoj masovnosti u bivšem banjalučkom okrugu bio na drugom mjestu iza Banja Luke. A svi ti dokumenti od istorijske važnosti uništeni su od neprijateljskih režima. Stoga želim da ovo što sam naveo u ovom dokumentu ostane u trajnoj uspomeni našoj mladoj generaciji.

Prijedor, dne 11. VI, 1959

Rajlić Vaso, penzioner
Prijedor, Petra Kočića 85